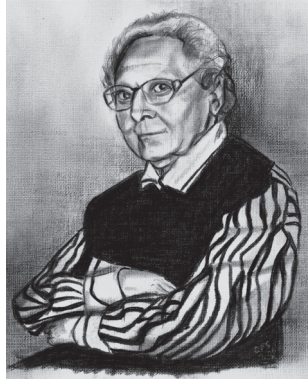

JAAP DE ROOIJ

IN MEMORIAM JO DAAN
1910-2006

Op 11 juni 2006 overleed dr. Jo Daan, in leven lid van de redactie en redactieraad van dit tijdschrift, in een ziekenhuis in Deventer. Ze is 96 jaar geworden.

In haar lange leven heeft Jo Daan veel werk verzet. Haar lijst van publicaties omvat enkele honderden titels. Het lijkt me ondoenlijk deze lijst (te vinden op haar website: www.meertens.knaw.nl/jo_daan/) aan dit In Memoriam toe te voegen, zoals veelal gedaan wordt, laat staan al die publicaties erin te verwerken. Liever beperk ik me tot enkele belangrijke werken, de voornaamste feiten uit haar leven en een paar persoonlijke herinneringen.

Jo Daan werd geboren in 1910 in Krommenie, in de Zaanstreek ten noorden van Amsterdam. Haar moeder was een Zaanse en sprak ook altijd Zaaans, haar vader was een Fries en ze had ook Groningse familie. Deze linguïstische variatie heeft er naar haar eigen zeggen toe bijgedragen dat ze in de dialectologie terechtgekomen is. Haar studie Nederlands aan de universiteit van Amsterdam, toen nog de Gemeentelijke Universiteit genaamd, was in dit verband van minder belang, want daarin speelden de Nederlandse dialecten geen rol van betekenis. Wel van belang was dat ze afstudeerde in de crisistijd van de jaren dertig, geen baan kon vinden en daarom volontair werd in het Fonetisch Laboratorium, bij dr. Louise Kaiser, lector fonetiek. Daar heeft ze enkele jaren experimenteel

onderzoek van spraakklanken verricht, waarvoor ze veel belangstelling had en altijd zou blijven houden.

Via Louise Kaiser kwam ze ook in contact met dialectologisch onderzoek. In die tijd werd namelijk de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders opgericht, waar Louise Kaiser als foneticus deel van uitmaakte. Jo Daan werd een van de veldwerkers, die materiaal moesten verzamelen in het enige gebied dat toen al drooggelegd was: de Wieringermeerpolder. Daar woonden boeren en landarbeiders uit verschillende streken naast elkaar, en ‘(d)aar heb ik streektaalen leren verstaan en uitspraaknuances leren horen’, zoals Jo zelf schrijft in haar *Geschiedenis van de dialectgeografie in het Nederlandse taalgebied*. Amsterdam, 2000 (blz. 17). En niet alleen dat: ‘De taal kwam hier los van het papier en werd een element in het functioneren van mensen’ (ibid.). Dat ‘functioneren van mensen’ is zij haar hele leven belangrijk blijven vinden: de taalkunde bestond voor haar niet allereerst uit de bestudering van klanken, vormen en structuren, maar van wat mensen met die taal doen, hoe ze erin leven. Dat blijkt alleen al uit de titel van haar proefschrift: *Wieringer land en leven in de taal*. Daarin wordt niet alleen het dialect van het voormalige eiland Wieringen behandeld, maar komen ook de geschiedenis en de volkscultuur aan de orde. Maar dat boek is pas van 1950 (2e druk 1981) en toen was Jo al sinds 1939 werkzaam op wat destijds het Dialectenbureau genoemd werd; later de afdeling Dialectologie van het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde. Er was namelijk door de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen een Dialectencommissie opgericht, waarvan de secretaris, dr. P.J. Meertens, het onderzoek van de Nederlandse dialecten moest gaan organiseren. In 1939 kreeg deze commissie wat meer geld en kon Meertens een medewerker aantrekken, in het begin nog voor halve dagen.

De verhouding tussen Jo Daan en Meertens was niet ideaal. Meertens was wel neerlandicus, maar geen dialectoloog, ook geen taalkundige. Zijn belangstelling ging vooral uit naar de literatuur, en ook naar de volkskunde. Als wetenschapper en als mens was hij ook een heel andere persoonlijkheid dan Jo Daan. Zelf zegt hij daarover - in een interview met prof. dr. P.C. Paardekooper, waarop zijn levensbericht in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1987-1988* (geredigeerd door Ernst Braches) grotendeels gebaseerd is - dat zij ‘allerlei moderne opvattingen had, die voor mij vaak wat te vlug en te modern waren. Dat gaf wel eens een botsing tussen ons’. Maar hij voegt daar wel aan toe: ‘Maar afgezien daarvan: zonder haar zou er van dat dialectwerk weinig terecht zijn gekomen’ (blz. 212).

Wie zoals ik met Jo Daan contact gehad heeft tot aan het eind van haar leven, weet dat juist in haar laatste levensjaren de herinneringen aan Meertens in haar hoofd rondspookten, zoals ik het wel mag noemen. Zowel in telefonische als in persoonlijke contacten kwam de naam Meertens dikwijls voor – en niet in gunstige zin. Dat die naam voorkwam is niet onbegrijpelijk als we weten dat zij Meertens (gestorven in 1985; Jo heeft hem de laatste tien jaren van zijn leven, in een verpleeghuis, geregeld bezocht) in haar laatste jaren steeds weer tegenkwam bij haar eigen werk, bijvoorbeeld aan haar hierboven genoemde geschiedenis van de dialectgeografie, en wanneer anderen haar inlichtingen vroegen over Meertens in verband met een biografie.

Ik heb dit alles niet ongenoemd willen laten, omdat het op Jo's beroeps- en persoonlijk leven veel invloed gehad heeft, maar voor een In Memoriam in dit tijdschrift zijn er natuurlijk andere en belangrijker dingen te vermelden.

Al vóór haar proefschrift schreef Jo Daan een ander boek. Een boekje weliswaar en van populair-wetenschappelijke aard, maar wel een bestseller: *Hij zeit wat*, handelend over 'de Amsterdamse volkstaal'. Het verscheen in 1948 en was meteen na verschijnen uitverkocht. Het jaar daarna kwam de tweede, vermeerderde druk uit. Pas in 1992 verscheen er een herziene en uitgebreide versie van, bewerkt door J.B. Berns; er bleek nog steeds een markt voor te zijn. Zoals te verwachten was, speelt ook in dit werkje het 'menselijk element' een belangrijke rol, wat moge blijken uit hoofdstuktitels als: 'De mens in het Amsterdams', maar ook: 'De humor van de Amsterdammer' en: 'Scheld- en bijnamen'.

In 1969 verschenen er twee belangrijke dialectologische publicaties van Jo Daan: het dertiende deel van de *Reeks Nederlandse dialectatlassen (RND)*, handelend over Noord-Holland, en (samen met D.P. Blok) *Van Randstad tot landrand*. Was het eerste werk niet meer, maar ook niet minder dan de vrucht van veldwerk waarvoor Jo Daan met haar ervaring en haar Noord-Hollandse achtergrond bij uitstek geschikt was, het tweede was origineler en trok ook buiten de kring van de dialectologen de aandacht. Het voornaamste onderdeel ervan was een dialectindelingskaart (met toelichtende tekst), gemaakt volgens de 'pijljesmethode': op grond van het oordeel van dialectsprekers over overeenkomsten en verschillen tussen dialecten in hun streek, op een kaart aangegeven met pijltjes, was een indelingskaart van de Nederlandse dialecten samengesteld, uitgevoerd in verschillende kleuren. Het idee van de pijltjesmethode was niet van Jo Daan zelf afkomstig, maar geïnteresseerd als ze was in de mensen die de door haar bestudeerde dialecten spraken, voelde ze zich wel met deze methode verwant. De publicatie verscheen als deel 36 van de *Bijdragen en mededelingen van de*

Dialectencommissie; al eerder was in de *Mededelingen van de Centrale Commissie voor onderzoek van het Nederlandse Volkseigen*, die de invullers van de vragenlijsten van het Dialectenbureau toen jaarlijks ontvingen, een op deze manier samengestelde indelingskaart opgenomen, nl. in 1955, ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het bureau.

Twee publicaties die niet voorkomen in Jo Daans aan het begin genoemde bibliografie, omdat ze niet op haar naam staan, maar die beslist vermeld moeten worden, omdat Jo een belangrijk aandeel heeft gehad in de totstandkoming én omdat ze blijk geven van haar brede taalkundige belangstelling, zijn: *Woordfrequenties / in geschreven en gesproken Nederlands*. Redactie P.C. Uit den Boogaart. Utrecht, 1975, en: *Spreektaal / Woordfrequenties in gesproken Nederlands*. Redactie Eveline D. De Jong. Utrecht, 1979.

In 1968 was in Amsterdam een interuniversitaire Werkgroep Frequentie-Onderzoek van het Nederlands opgericht, waartoe vooral een initiatief uit de Algemene Vereniging voor Taalwetenschap had bijgedragen. Van deze vereniging was Jo Daan bestuurslid; ze vond het contact met deze vereniging en met de universitaire taalwetenschap van veel belang voor de afdeling Dialectologie, waarvan zij hoofd was. Zij werd secretaris van de Werkgroep.

Het eerste van de zojuist genoemde boeken bevatte frequentielijsten gebaseerd op subcorpora uit geschreven (= gedrukte) taal (dagbladen, opiniebladen, gezinsbladen, romans en novellen, en populair-wetenschappelijke boeken) en gesproken taal. Het ging Jo Daan om deze laatste taalsoort: dialecten zijn immers bij uitstek gesproken talen. Bovendien kon haar afdeling hiervoor een concrete bijdrage leveren. Daar was namelijk een groot aantal geluidsbanden aanwezig die voor het frequentieonderzoek gebruikt konden worden. In de inleiding van *Woordfrequenties* wordt dan ook vermeld dat de verzameling bronnen waaruit voor de gesproken taal geselecteerd is, bestaat uit 'een aantal geluidsbanden van gesprekken, opgenomen door het Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde (...). De helft van de gesprekken bestaat uit bandopnamen van academici of daarmee gelijk te stellen personen die geacht worden ABN te spreken. De andere helft bestaat uit bandopnamen van mensen met weinig schoolopleiding uit een aantal plaatsen in Noord- en Zuid-Holland' (blz. 13). Wat die eerste helft inhield, herinner ik me niet precies meer; waarschijnlijk waren het op de band opgenomen vergaderingen of discussies bij symposia. De tweede helft bestond uit opnamen van gesprekken in dialect die de afdeling gemaakt had en in die tijd nog steeds maakte. Voor de afdeling Dialectologie waren dit dus dialectopnamen, voor het frequentieonderzoek was het eenvoudigweg 'gesproken taal'. Daar zat

Jo Daan niet mee: de grens tussen dialect uit Noord- en Zuid-Holland enerzijds en gesproken algemeen Nederlands van mensen met weinig opleiding anderzijds was volgens haar niet te trekken, zeker niet als het om *woordfrequenties* ging. Intussen vermeldt de geciteerde inleiding over de gesproken taal nog wel: ‘De opbouw van het subcorpus gesproken taal wijkt sterk af van die der overige subcorpora. (...) Het subcorpus gesproken taal dient dan ook als een proefcorpus te worden opgevat. Volgens de plannen moeten eind 1977 tellingen gereed zijn over een meer representatief corpus’ (blz. 13).

Op dit meer representatieve corpus werd het boek *Spreektaal* gebaseerd. Het corpus werd samengesteld door Eveline D. de Jong, die tekende voor de redactie van het boek, en drs. Henk Heikens, wetenschappelijk medewerker van de afdeling Dialectologie. Er werd een groot aantal bandopnamen gemaakt in Amsterdam, waarin de volgende niet-linguïstische variabelen vertegenwoordigd werden: gesprekssituatie (formeel: interview vs. informeel: huiskamergesprek), geslacht, leeftijd (oud vs. jong) en opleiding/beroep (hoog vs. laag). Uit deze opnamen werden steekproeven getrokken.

De niet-linguïstische variabelen geven al aan dat het materiaal verzameld werd op sociolinguïstische basis. De eerste titel in de bibliografie is dan ook: William Labov, *The Social Stratification of English in New York City*. Washington D.C., 1966. Jo Daan was een van de eerste Nederlandse taalkundigen die de sociolinguïstiek beoefenden. Zij bezocht Labov in de Verenigde Staten in 1965; hij bracht later ook een bezoek aan haar instituut in Amsterdam. In januari 2006 deed hij dit weer en Jo vond het de moeite waard van Barchem naar Amsterdam te reizen – hoe weinig mobiel ze toen al jarenlang ook was – om hem nog eens te spreken (een aardige foto van hun ontmoeting is te zien op haar aan het begin genoemde website).

Bandopnamen maken deed Jo ook zelf, al dan niet samen met medewerkers. Niet alleen gedurende de geregeld georganiseerde opnametochten in heel Nederland. In 1966 ging ze, met de zjuist genoemde Henk Heikens, naar Noord-Amerika. Ze bezochten daar nakomelingen van Nederlandse immigranten, met de bedoeling taalverschijnselen op de band vast te leggen die in de negentiende eeuw misschien meegenomen waren uit Nederland, maar daar in de twintigste eeuw waren veranderd of verdwenen.

Pas twaalf jaar na haar pensionering kwam er een op het verzamelde materiaal gebaseerde publicatie van haar uit, met de toepasselijke titel: *Ik was te bissie ... Nederlanders en hun taal in de Verenigde Staten*. Zutphen, 1987. Zoals te verwachten was, gaat dit boek niet alleen over taal en dialect, en voorzover wél, komen

ook economische, staatsrechtelijke, onderwijskundige en kerkelijke invloeden op de taal en gezinsomstandigheden van de geïnterviewden ter sprake.

Maar ook aan het ‘zuivere’ dialectologische werk wijdde Jo Daan haar beste krachten. Ze tekende kaarten voor de Taalatlas, in de eerste jaren van het Dialectenbureau de hoofdtaak daarvan, schreef toelichtingen bij kaarten, en maakte samen met M.J. Francken de *Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling (ANKO)*. Kaarten en tekst. 2 afl. Amsterdam, 1972 en 1977. Verder schreef ze, heel dikwijls in dit tijdschrift, boekbesprekingen, kronieken, literatuuroverzichten en bladvullingen.

Toen Jo in juni 1975 gepensioneerd werd, ging ze niet op haar ruimschoots verdiende lauweren rusten. Diezelfde zomer ging ze nog naar twee congressen in Engeland en had nauwelijks tijd voor een beetje vakantie daartussenin. In de eerste jaren van haar pensioen was ze verbonden aan de universiteit van Nijmegen, waar ze colleges gaf over sociodialectologie.

Een paar jaar vóór haar pensionering was ze al naar Barchem in de Achterhoek verhuisd. De eerste tijd had ze een logeeradres in Amsterdam, waar ze de nachten tussen haar werkdagen doorbracht. In Barchem bouwde ze een mooi huis, dat de naam ‘t Jodink kreeg. Ze dacht daar in de Achterhoek prettiger te kunnen wonen dan in het hectische Amsterdam, al was het maar omdat de mensen er aardiger waren. Dat laatste schijnt haar later een beetje tegengevallen te zijn; ‘je komt er hier niet in, als je niet van hier bent’, zoiets zei ze daarover.

Ze bleef intussen even actief als ze altijd geweest was. Ik heb haar publicaties van 1976 tot 2000 (verder gaat haar bibliografie op de website niet) niet geteld, maar ik krijg de indruk dat het aantal titels in die jaren naar verhouding niet onderdoet voor dat van de jaren daarvoor. Ze had veel contact met dialectkringen in het oosten van Nederland en ze bleef ook brieven sturen naar het blad *Onze Taal*. De laatste jaren was ze bezig met haar autobiografie. Als ik haar opbelde had ze daarover altijd wel wat te vertellen, maar het werk is niet afgekomen.

Ten slotte. In Jo’s *Geschiedenis van de dialectgeografie in het Nederlandse taalgebied* luidt de eerste zin: ‘Deze publicatie heeft niets te maken met de romans van J.J. Voskuil over *Het Bureau* (...).’ Dit In Memoriam heeft daar in zoverre wél mee te maken, dat ik denk dat de vele mensen die *Het Bureau* gelezen hebben maar Jo niet hebben gekend, een verkeerde indruk van haar hebben gekregen. Ze was niet altijd aardig (wie wel?). ‘Ik ben hier ook niet aangesteld om aardig te zijn’, heb ik haar wel eens horen zeggen. Als je *Het Bureau* leest (eigenlijk alleen het eerste deel, *Meneer Beerta*) en je hebt Jo wel gekend, zoals ik, dan denk

je vaak: ‘Ja, zo was ze; ja, zo praatte ze’ – want Voskuil is een buitengewoon talentvol schrijver. Maar de indruk die daardoor ontstaat: dat ze ‘een spook’ was, is onjuist. Jo had veel belangstelling voor mensen (zoals hierboven meermalen vermeld), en dan niet alleen voor de mensheid in het algemeen, maar ook voor de mensen met wie ze omging. De dialectsprekers met wie ze te maken had, bij opnamen of bijeenkomsten, wist ze door haar ongedwongen manier van optreden altijd direct op hun gemak te stellen. Van haar medewerkers kende ze de persoonlijke omstandigheden en vroeg daar belangstellend naar. Dat er nu heel wat mensen rondlopen met een scheef beeld van ‘Dé Haan’, is een van de redenen waarom ik *Het Bureau* ooit ‘een meesterwerk dat nooit had mogen verschijnen’ genoemd heb.

De portrettekening boven dit In Memoriam is gemaakt door Cora Schaars.